

‘Houdt hem vast, want hij is een sodomiet!’

De publiekswisie op homoseksualiteit in
negentiende-eeuws Nederland

Iris Clever

Studentnummer 3231461

irisclever@students.uu.nl

OZS III Cultuurgeschiedenis van het lichaam

29 januari 2010

Inhoudsopgave

Inleiding	3
§1.1 Homoseksualiteit als identiteit	5
§1.2 De gerechtelijke vervolging van homoseksuelen in de achttiende en negentiende eeuw	10
§2 De publiekvisie op homoseksualiteit	14
§2.1 De publiekvisie op homoseksualiteit in de achttiende eeuw	14
§2.2 De publiekvisie op homoseksualiteit in de negentiende eeuw	16
§2.2.1 De openbare schennis der eerbaarheid	17
§2.2.2 De getuigen aan het woord	22
§2.2.3 Angst en medeplichtigheid	27
§2.2.4 Het publiek en de homoseksuele identiteit	32
§3 Conclusie	33
Bibliografie	34

ho·mo·sek·su·eel I *bn* met seksuele gevoelens voor leden v/h eigen geslacht; homofiel;
II *m,v –elen* iem die homoseksueel is¹

Historisch onderzoek naar het ontstaan van het moderne begrip homoseksualiteit heeft zich tot nu toe enkel gericht op twee perspectieven: wanneer hebben de mannen zelf de koppeling gemaakt tussen hun lichamelijke en geestelijke gevoelens? En wanneer heeft de elite deze koppeling begrepen? Het perspectief van het publiek is echter in het onderzoek onderbelicht gebleven, met name de publiekvisie in de negentiende eeuw. De geboorte van de moderne homoseksueel is mijns inziens pas compleet wanneer die door alle lagen van de bevolking begrepen wordt. Vandaar dat ik in dit onderzoek gezocht heb naar een antwoord op de vraag:

wat was de publiekvisie op homoseksualiteit in negentiende-eeuws Nederland?

‘Het publiek’ heeft haar gedachten over homoseksualiteit in de negentiende eeuw voornamelijk geuit maar niet opgeschreven. Om grip te krijgen op de publiekvisie heb ik daarom gekeken naar getuigenverklaringen in elf zaken waarbij homoseksuelen berecht werden. Het zijn de schoonmaaksters, nachtwachten, paardensmeden, touwslagers, meubelmakers en zeemannen die in die verklaringen hun visie geven op homoseksualiteit. Omdat de getuigen in dit onderzoek centraal staan heb ik enkel gekeken naar mannelijke homoseksualiteit, wat zich meer in het openbaar afspeelde. Vrouwelijke homoseksualiteit vond vaak plaats achter gesloten deuren en heeft daarom minder getuigen.

Het ligt voor de hand dat religie de publiekvisie op homoseksualiteit beïnvloedde. Mannenliefde strookte niet met het Christendom en dat was en is nog altijd een reden voor veel mensen om homoseksualiteit niet te accepteren. In dit onderzoek besteed ik echter geen aandacht aan religie omdat het me interessanter leek om de mens als sociaal wezen centraal te zetten in tegenstelling tot de mens als religieus wezen. De erkenning van de homoseksuele identiteit is immers een sociale aangelegenheid.

¹ W.Th. de Boer en M.P. de Smit (red.), *Ster Woordenboek Nederlands* (3^e druk; Utrecht zj) 176.

In dit onderzoek is het publiek aan het woord. Er wordt niet alleen gekeken hoe het publiek omging met homoseksualiteit, maar ook hoe men hierover dacht.

Allereerst wordt de historiografie van het ontstaan van homoseksualiteit besproken. Duidelijk zal worden dat de elite de homoseksuele identiteit eind negentiende eeuw begreep maar dat sodomieten al in de achttiende eeuw deze identiteit ontwikkelden. Uit het historiografische overzicht wordt tevens duidelijk dat het perspectief van het publiek op homoseksualiteit ontbreekt.

Vervolgens wordt – ter inleiding van het getuigenonderzoek – de juridische omgang met homoseksuelen in de achttiende en negentiende eeuw geschetst. In de achttiende eeuw was het executeren van sodomieten niet ongebruikelijk maar in de negentiende eeuw doet zich een belangrijke wetwijziging voor. Juridisch gezien waren de mannen straffeloos maar er werden andere manieren gevonden om homoseksualiteit te vervolgen. De stem van het publiek zou daarbij een belangrijke rol gaan spelen.

Voordat we dieper zullen ingaan op de publiekvisie is het belangrijk om te kijken wat er al wel onderzocht is op het gebied van de publiekvisie, namelijk de achttiende eeuw. Later zal gekeken worden of er iets veranderd is in de negentiende eeuw. Daarna volgt het onderzoek naar de getuigenverklaringen. Allereerst wordt er gekeken naar die belangrijke rol die het publiek speelde in de wetwijziging. Dan zullen de getuigen aan het woord komen. Wat zeggen ze over homoseksualiteit? Knepen ze een oogje toe of grepen ze actief in? En wat was de motivatie om in te grijpen? Duidelijk zal worden dat het begrip walging een grote rol speelde.

Maar achter die walging gaat een andere houding schuil, één die gebaseerd is op angst. We zullen kijken wat voor angsten het publiek kon hebben voor homoseksualiteit. Het zal blijken dat het publiek één van die angsten in de achttiende eeuw ook al kende. Vanuit die angst is tenslotte geprobeerd een antwoord te formuleren op de vraag of het publiek in de negentiende eeuw bekend was met moderne homoseksualiteit.

§1.1 Homoseksualiteit als identiteit

De geschiedschrijving van de seksualiteit is sinds de publicatie van Michel Foucaults *History of sexuality* in 1976 in een stroomversnelling gekomen.² Hierin verzet Foucault zich tegen wat hij noemt ‘de repressieve hypothese’ die volgens hem de historiografie van de seksualiteit domineert. In de zeventiende eeuw zou de mens zich ongeremd en openlijk hebben kunnen uiten over seks. In de loop van de tijd werd deze vrijheid steeds meer onderdrukt met als hoogtepunt de Victoriaanse negentiende eeuw. Omdat voor de Victoriaanse burgerij het gezin centraal stond, mocht seks enkel in het teken van voortplanting staan. Door seks enkel hiertoe te reduceren bestond menselijke seksualiteit niet voor de Victorianen en werd het doodgezwegen. Alleen in bordelen en psychiatrische klinieken kon men nog terecht om zich te uiten over dit verboden onderwerp. Vanaf de twintigste eeuw werd de mens langzaam bevrijd van deze onderdrukking en mocht men weer spreken over seksualiteit. Tegenwoordig worstelt men echter nog met het beteugelende verleden. De repressieve hypothese die Foucault terugziet in de geschiedschrijving over seksualiteit oefent volgens hem macht uit op de moderne mens. Omdat de theorie samenvalt met de opkomst van het kapitalisme en de burgerlijke orde in de negentiende eeuw verzet de mens zich nog altijd een beetje tegen die orde wanneer hij zich nu uiten over seksualiteit. Dit voelt voor hem bevrijdend. Zodoende kunnen de analisten van de machtsinstituties die achter de hypothese schuilgaan zichzelf presenteren als de bevrijders van de seksualiteit.³ Seksualiteit wordt in de theorie als biologisch en onveranderlijk opgevat en verschillende manieren van omgaan met seksualiteit zouden te wijten zijn aan verschillende houdingen ten opzichte van seksualiteit.⁴

Foucault meent echter dat er in de negentiende eeuw geen repressie was maar juist een explosie van het seksualiteitsvertoog. Men wilde seksualiteit reguleren ten behoeve van de regulering van de samenleving, bijvoorbeeld door geboortebeperving. Dit deed men niet door inperking van seksualiteit maar juist door vereenvoudiging van de heteroseksuele norm door deze duidelijker te definiëren. Door het verhelderend van het normale werd het abnormale ook duidelijker. Er ontstond een ‘wil tot weten’ die gepaard ging met praatzieke aandacht om abnormaliteiten te onderzoeken en

² T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (Nijmegen 1995) 46.

³ M. Foucault, *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I* (Nijmegen 1985) 9-18.

⁴ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 46.

omschrijven. De geneeskundigen gingen alle perversies, die in de achttiende eeuw onder de noemer ‘losbandigheid’ werden geschaard en juridisch werden berecht, ieder karakteriseren en disciplineren in tuchthuizen en opvoedingsgestichten. Zo werd ook de perversie van sodomie onderzocht en gekarakteriseerd door medici. Geneeskundigen brachten allerlei gelijkslachtige handelingen samen onder de noemer ‘homoseksualiteit’ en koppelde dit begrip aan identiteit waardoor zij de ‘homoseksueel’ uitvonden. ‘De homoseksueel’ was een mens met een homoseksueel verleden, een homoseksueel lichaam én een homoseksuele ziel. Homoseksualiteit werd een duidelijk afgebakende entiteit met een psychologische basis.⁵

Het is een merkwaardig verschijnsel dat medici eind negentiende eeuw homoseksuele lichamelijke handelingen gingen koppelen aan een homoseksuele geestelijke identiteit. Volgens de socioloog Gert Hekma heeft Foucault zijn theorie noch sociologisch noch historisch onderbouwd. Hekma heeft een verklaring gezocht voor de koppeling die medici maakten en heeft daarmee de geboorte van de moderne homoseksueel historisch en sociologisch geplaatst. De nieuwe definiëring is volgens hem het product van het verzet van sodomieten tegen de achttiende eeuwse vervolgingen en de ‘uitdoktering’ van de homoseksueel door de medische stand. Het verzet gaf aanleiding tot geneeskundig onderzoek en daaruit vloeide moderne homoseksualiteit voort, met een geestelijke, seksuele identiteit.⁶

De uitdoktering van de homoseksueel is volgens Hekma het resultaat van drie historische ontwikkelingen. Allereerst legde de filosofie van de Verlichting de nadruk op sociale preventie van ongewenst gedrag. Verlichters zoals Montesquieu en Voltaire keerden zich tegen de doodstraf, maar bleven vol afschuw spreken over sodomie. In plaats van de doodstraf wensten zij preventieve, opvoedkundige maatregelen. Homoseksueel handelen bracht de waarden van het gezin en de staat in gevaar en was dus niet zozeer onnatuurlijk maar eerder onmaatschappelijk. Het voorkomen en bestrijden van dergelijk gedrag was een taak voor de overheid en de medische wetenschappen. De wil tot beschaven en opvoeden van de mensheid door de overheid leidde tot de tweede ontwikkeling: het beschavingsoffensief, ook wel de ‘sociale kwestie’ genoemd. De artsen maakten van deze kwestie een medisch

⁵ M. Foucault, *De wil tot weten*, 39-52.

⁶ G. Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987) 12-15.

probleem met de introductie van de openbare hygiëne. Individuele ziekte werd een maatschappelijk probleem en de nieuwe verzorgingstaat greep actief in in de privé-sfeer. De nieuwe opvoedidealen afkomstig uit de Verlichting vonden ook hun weerslag in de ‘uitdoktering’ van de homoseksueel: niet langer was hij een uitgestoten sodomiet, maar een marginale zieke, die op moeizame wijze geïntegreerd werd tussen crimineel en krankzinnige.

Tot slot leidden de sociale ontwikkelingen van het beschavingsoffensief aan het einde van de negentiende eeuw tot een zedelijkheidsoffensief. Door de openbare hygiëne was de geneeskunde zich gaan interesseren voor seksuele vraagstukken die voortkwamen uit de zorg om openbare hygiëne, zoals prostitutie. Die nieuwsgierigheid concentreerde zich steeds meer op de afwijkingen van de heteroseksuele norm en medici gingen zich richten op het verschijnsel van mannenseks. Als gevolg van dit zedelijkheidsoffensief werd de strafwet op het punt van seksuele delicten strenger maar kwam er ook ruimte voor homoseksuele emancipatie. De publieke vormen van homoseksueel handelen werden bestreden vanuit de openbare hygiëne en de meer exclusieve homoseksuelen die niet deelnamen aan dit straatleven kwamen op voor hun emancipatie. De exclusieve homoseksueel deed beroep op de overheid voor seksuele vrijheid in de privé-sfeer. Toen hij deze kreeg werd de homoseksueel bevrijd en de straatknapen beteugeld.

Homoseksualiteit als een exclusieve seksuele voorkeur en geaardheid is volgens Hekma in de negentiende eeuw in theorie en praktijk ontstaan. Na 1850 kwam het denken over homoseksualiteit op gang en maakten artsen een onderscheid tussen normaal, gezond gedrag en abnormaal, ziek gedrag. Homoseksualiteit werd daarom onderzocht en steeds meer begrepen als ziekte met biologische en psychiatrische kenmerken. De achttiende eeuwse repressieve politiek tegen sodomieten maakte plaats voor een negentiende eeuwse sociale preventie van homoseksueel, abnormaal gedrag. De ontdekking van de homoseksueel is volgens Hekma een elitaire zaak geweest van artsen, juristen en exclusieve homo's en pas in laatste instantie zijn de lagere klassen bekend geraakt met de homoseksueel.⁷

⁷ Ibidem, 214-222.

De historicus Theo van der Meer meent dat homoseksualiteit al in de achttiende eeuw werd ontwikkeld. In tegenstelling tot Foucault en Hekma beweert hij dat de wetenschappelijke noties over homoseksualiteit in de negentiende eeuw gebaseerd waren op een *common sense* kennis die zich vanaf 1730 ontwikkelde. Het wetenschappelijke, medische discours was daarom niet de eerste om te stellen dat homoseksuele verlangens gerelateerd waren aan een psychologische innerlijkheid. Dergelijke verlangens en bewustzijn bestonden al lange tijd voor de negentiende-eeuwse medicalisering en hebben inhoud gegeven aan de uitdoktering van de homoseksueel.⁸

Van der Meer komt tot deze conclusie doordat hij vanuit andere perspectieven naar de homoseksuele geschiedenis kijkt, die door Foucault en Hekma zijn overgeslagen. Zij kijken voornamelijk naar machtsstructuren, naar de juristen, medici en psychologen en laten weinig tot geen ruimte over voor individuele *agency*, voor mensen die hun eigen keuzes maken en voor *common sense*. Van der Meer heeft een andere aanpak: hij combineert de politieke en juridische praktijken, de seksuele praktijken van de sodomieten en de sociale praktijken van het publiek.⁹ Daardoor ziet hij een andere ontwikkeling in de geschiedenis van het homoseksuele bewustzijn.

In de zeventiende eeuw werd er over mannenseks gezwegen in Nederland. Het *crimen nefandum*, de onnoembare zonde, zou niet voorkomen en het spreken hierover zou mannen kunnen aanzetten tot dergelijk gedrag. Maar vanaf 1730 werden er in heel Nederland sodomitische netwerken onthuld wat aanleiding gaf voor een totaal andere preventieve strategie. Niet langer werd er gezwegen over sodomieten en werden ze in het geheim vermoord. De mannen werden sindsdien in het openbaar op het schavot gestraft zodat het publiek angst voor de zonde zou krijgen. Het nieuwe openlijk spreken over sodomieten¹⁰ getuigt van een ‘wil tot weten’ die ook een vorm van uitstoting werd en een scheiding tussen normaal en abnormaal gedrag.¹¹ De autoriteiten gingen op grotere schaal sodomieten vervolgen dan voorheen en hadden het voornemen om sodomie uit te roeien. Er was echter geen sprake van een totale klopjacht, daarvoor waren de politionele en juridische systemen te inefficiënt. De vervolgingen hadden vooral een symbolische waarde en zette een proces van betekenisgeving in gang, voor zowel de heteroseksueel als de homoseksueel.

⁸ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 450-451.

⁹ *Ibidem*, 58.

¹⁰ *Ibidem*, 34-36.

¹¹ *Ibidem*, 279.

Niemand zou na 1730 nog kunnen beweren niet op de hoogte te zijn van de strafbaarheid van gelijkgeslachtelijk gedrag.¹² De oorzaken en gevolgen van dat gedrag waren duidelijk: God had het Nederlandse volk op de proef gesteld en zij waren vervallen in wellustigheid en overmatigheid en konden niet meer stoppen. Aan het einde van dit verval stond sodomie. Deze excesspsychologie was gebaseerd op een dualisme van lichaam en geest en bij sodomie had de geest de controle over het lichaam verloren. Sodomie stond dus niet op zichzelf maar was onderdeel van een morele beheersing van het lichaam.¹³ De sodomieten hadden een vrouwelijke ziel – de inferieure vrouwen stonden bekend om hun slechte morele beheersing – en een mannelijk lichaam en konden daarom binnen de excesspsychologie een derde gender vormen. Deze sociale theorie schoot echter in 1730 tekort. Verlangens waren altijd gebaseerd geweest op sociale verschillen – klasse, gender, leeftijd – en dus paste passieve sodomie in deze hiërarchie. Met het oprollen van de netwerken werd echter duidelijk dat passieve en actieve rollen omkeerbaar waren als het aankwam op mannenseks. Daarnaast bood de sociale theorie ook te weinig mogelijkheden om sodomieten te stigmatiseren. De oude sociale theorie werd vanwege deze problemen in de loop der tijd ingeruild voor een nieuw seksualiteitsvertoog. Sodomieten werden herkenbaar gemaakt door hun hoerige, vrouwelijke uiterlijk. Bovendien kwam er ruimte voor innerlijke verlangens: het dualisme van lichaam en geest ging over naar een eenheid van verlangens. Daarmee waren de sodomieten voor hun eigen daden zelf verantwoordelijk geworden. God was niet langer verantwoordelijk: het individu kwam centraal te staan en claimde steeds meer vrijheid. Aan deze vrijheid werd steeds meer gehoor gegeven met de ontwikkeling van de liberale staat.

1730 was dus een keerpunt in het denken over sodomie wat leidde tot een nieuw seksualiteitsvertoog waarin homoseksuele verlangens zowel geestelijk als lichamelijk konden zijn. En binnen het nieuwe denken begonnen sodomieten zichzelf te identificeren. Van der Meer toont dat het homoseksuele bewustzijn geruime tijd voor de negentiende-eeuwse medicalisering ontstond.¹⁴

¹² Ibidem, 152-154. Vgl. de laatste opmerking met G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 28.

¹³ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 209-211.

¹⁴ Ibidem, 446-457.

Wanneer ‘de’ moderne homoseksueel nu werkelijk geboren is blijft een moeilijke vraag. Het is echter duidelijk dat het moment waarop het publiek de homoseksueel kent buiten beschouwing wordt gelaten. Foucault en Hekma zetten de medici centraal en Van der Meer zet de sodomieten zelf centraal. Hoewel de laatste een klein deel van zijn onderzoek heeft besteed aan de publiekvisie in de achttiende eeuw, gaat dit enkel over de omgang met homoseksualiteit. Hoe het publiek hierover dacht is nog niet onderzocht. In dit onderzoek zal daarom niet alleen de omgang van het publiek met homoseksualiteit in de negentiende eeuw onderzocht worden, maar ook hoe het hierover dacht. Tot slot zal gekeken worden of het publiek in de negentiende eeuw de moderne homoseksualiteit kende.

§1.2 De gerechtelijke vervolging van homoseksuelen in de achttiende en negentiende eeuw

Ter inleiding van het onderzoek naar de negentiende eeuwse getuigenverklaringen moeten we eerst kijken naar de juridische omgang met homoseksuelen. Het zal namelijk blijken dat met de komst van de Franse Revolutie deze juridische omgang verandert: wat er wordt gestraft, hoe er wordt gestraft en wie centraal staan in de bewijsvoeringen.

Voor de Franse Revolutie waren kerk en staat niet gescheiden en daarmee was de zonde van sodomie ook een misdrijf. Men verstond onder sodomie over het algemeen alle tegennatuurlijke handelingen die niet gericht waren op voortplanting, maar in de praktijk ging het voornamelijk om anale seks met mannen.¹⁵ Het criterium voor vervolging was dus duidelijk: wanneer de dader anale seks had bekend, werd hij meestal verbannen of geëxecuteerd. Voor 1730 vonden deze executies niet in het openbaar plaats omdat het publiek zo op verkeerde ideeën gebracht kon worden.¹⁶ Dood door verbranding was daarom niet gebruikelijk, veroordeelden werden meestal in het geheim gewurgd of verdrinken.¹⁷ Na 1730 kwam politie en justitie met een nieuwe preventieve strategie toen door heel Nederland sodomieten netwerken werden opgerold. De executies vonden nu in het openbaar plaats en hadden een

¹⁵ G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 25-26.

¹⁶ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 19.

¹⁷ *Ibidem*, 26.

afschrikwekkende functie gekregen.¹⁸ De bekentenissen van de daders waren nog altijd de belangrijkste middelen om de misdaden te bewijzen en berechten, maar ook om netwerken op te sporen.

Door openbaar te executeren en netwerken op te rollen wilden de autoriteiten sodomie voor eens en altijd wilden uitroeien. Er was echter geen sprake van een heksenjacht of willekeur.¹⁹ Sodomie was één van de weinige klassenoverschrijdende misdrijven maar lokale rechtbanken gaven leden uit de hogere klassen voorkeursbehandelingen vanwege de wettelijk vastgelegde klassenjustitie. Hier kwam niet alleen het publiek tegen in verzet maar ook het hogergeplaatste Hof van Holland. Zij probeerden juist op het punt van sodomie rechtsgelijkheid door te voeren.²⁰ Ten tweede kon iemand pas veroordeeld worden zodra de politie voldoende bewijs voor het misdrijf kon aantonen. Getuigen en een bekentenis van de dader waren voor het bewijs cruciaal. Maar omdat sodomie vaak in privé-ruimtes of halfopenbare ruimtes gepleegd werd, waren getuigen niet altijd te vinden. Een bekentenis kon verkregen worden door marteling maar daar zaten veel regels aan verbonden. Het bestraffen van sodomieten was dus lastig en daarom namen rechters wel eens genoegen met vermoedens, slechte reputatie en louter één getuigen. Van der Meer stelt echter dat er in de achttiende eeuw geen sprake was van willekeur en dat rechters en aanklagers zorgvuldig te werk gingen bij de bewijsvoering van sodomie.²¹ Tot slot was een heksenjacht op sodomieten niet mogelijk door een gebrek aan centralisatie van het recht en professionalisering van politie en justitie in achttiende-eeuws Nederland. Het politionele apparaat was niet professioneel genoeg om langdurige en efficiënte opsporingsactiviteiten op te zetten. Verdachten konden daarom vaak op tijd vluchten. Daarnaast gebruikte elke regio zijn eigen recht.²² Tot aan de invoering van het Crimineel Wetboek in 1809 was het strafrecht weinig gecentraliseerd. De Staten van de provincies bepaalde de wetgeving en daarnaast konden oud landrecht en ongeschreven rechten van kracht zijn. Hoewel alle rechtsbronnen de doodstraf op sodomie eisten, maakte de verschillende wetgeving samenwerking tussen verschillende regio's niet gemakkelijk.²³

¹⁸ Ibidem, 155.

¹⁹ Ibidem, 83. Vgl. G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 28.

²⁰ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 116-117.

²¹ Ibidem, 134-136.

²² Ibidem, 133.

²³ Ibidem, 27.

In 1806 lijfde Napoleon Nederland in bij Frankrijk en in 1810 werd Nederland volledig geannexeerd. Er veranderde veel in Nederland: er kwam een centrale regering, een constitutie, religieuze vrijheid en een gecentraliseerde strafwetgeving: de Franse Code Pénal, die in 1811 in Nederland werd ingevoerd. Daarin werd sodomie straffeloos gesteld, zoals in Frankrijk gebruikelijk was: het was niet aan de staat te bepalen wat burgers met wederzijdse instemming met elkaar deden. Dus sodomie was in Nederland als daad niet langer strafbaar en sodomieten werden niet meer geëxecuteerd. Politie en justitie vonden echter andere artikelen in de Code Pénal om homoseksualiteit te straffen: de bevordering van onzedelijkheid van minderjarigen (artikel 334), verkrachting of aanranding met geweld (artikel 331) en de openbare schennis der eerbaarheid (artikel 330). Vooral artikel 330 werd toegepast om homoseksualiteit aan te pakken. De straf hierop was een jaar gevangenis en dat was al een grote verbetering met de executies van de achttiende eeuw. Maar wát precies de schennis der eerbaarheid was stond niet vast en daarom ging politie niet alleen op zoek naar de mate waarin anale seks in het openbaar gepleegd was, maar ook masturbatie, aanranding, zoenen of zelfs homoseksueel getinte opmerkingen konden strafbaar zijn.²⁴ Nog meer dan voor 1811 spraken rechters vonnissen uit op basis van minimaal bewijs en twijfelachtige reputatie. In de achttiende eeuw namen rechters lang niet altijd genoegen met vermoedens, maar na 1811 konden veronderstellingen van burens, homoseksuele uitingen of zelfs een verwijfd uiterlijk al doorslaggevend zijn om iemand achter de tralies te zetten. Een goede reputatie kon echter ook genoeg zijn om iemand vrij te spreken.²⁵

Wat precies de ‘openbaarheid’ was, stond ook niet vast. Dat dit begrip aan veel verschillende interpretaties onderhevig was, ligt voor de hand. Juist de ruime interpretatie heeft in de negentiende eeuw tot veel veroordelingen geleid. In de praktijk betrof het alle seksuele handelingen die in publieke, openbare ruimtes waren gepleegd. Maar in de loop van de eeuw werd het begrip ‘openbaarheid’ opnieuw gedefinieerd als alle seksuele handelingen die in het openbaar waren gepleegd én die door anderen tegen hun wil waren waargenomen. Dat konden dus ook privé-ruimtes betreffen die zichtbaar waren vanaf een openbare plaats, zoals een felverlichte

²⁴ T. van der Meer, ‘Private acts, public space: defining boundaries in nineteenth-century Holland’, in: W.L. Leap, *Public sex / gay space* (New York 1998) 226-230.

²⁵ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 430.

kamer.²⁶ Bij het bewijzen van de openbaarheid waren getuigen dus van cruciaal belang.²⁷ Uit het onderzoek naar de getuigenverklaringen zal blijken dat de zeggenschap die getuigen hadden in schenniszaken bijzonder groot was. De getuigen waren belangrijke schakels voor politie en justitie om de homoseksuele daad strafbaar te stellen in plaats van de openbaarheid die centraal zou moeten staan. Omdat de daad centraal stond leidde de openbare schennis, een geheel andersoortig misdrijf, tot dezelfde situatie als voor 1811: processen, hard optreden en vluchtende verdachten.²⁸ Het lijkt dat politie en justitie artikel 330 als dekmantel gebruikte om de liberale Code Pénal te omzeilen om net als in de achttiende eeuw homoseksualiteit te berechten. Het is opmerkelijk dat rechters de Code Pénal omzeilden omdat ze de strafwet niet hard genoeg vonden. De Code Pénal werd namelijk over het algemeen als erg streng beoordeeld en Nederlandse rechters zochten bij andere misdrijven vaak uitwegen om juist niet de maximale straf op te leggen.²⁹ De Franse strafwet werd enerzijds vanwege de hardheid als wezensvreemd beschouwd, maar anderzijds dus ook omdat er geen wetten tegen sodomie in stonden.³⁰ Ondanks de vreemdheid van de Code Pénal en het feit dat Nederland vanaf 1815 onafhankelijk was werd de Franse strafwet pas in 1886 veranderd door het Nederlandse Wetboek van Strafrecht.

In de achttiende eeuw was het duidelijk wat strafbaar was – anale seks – en speelden de bekentenissen van de daders een grote rol. Met de komst van de Code Pénal in 1811 veranderde er qua juridische omgang met homoseksualiteit veel. Ondanks het feit dat homoseksualiteit als daad niet meer strafbaar was, vonden politie en justitie een oplossing in artikel 330. Dankzij de vage omschrijving van de openbaarheid, het feit dat alle homoseksuele uitingen nu strafbaar konden zijn en de rol die getuigen toegewezen kregen was er met de komst van de Code Pénal meer ruimte voor willekeur dan in de achttiende eeuw. Hoewel Nederland in 1815 losgemaakt werd van Frankrijk bleef de Code Pénal tot 1886 van kracht. Daarna kwam Nederland met een eigen strafwet, het Wetboek van Strafrecht. De openbare schennis der eerbaarheid werd hierin opgenomen.

²⁶ Ibidem, 434.

²⁷ Ibidem, 423 en 432-434.

²⁸ Ibidem, 414.

²⁹ Ibidem, 425-426.

³⁰ T. van der Meer, 'Private acts, public space', 232.

§2 De publiekvisie op homoseksualiteit

We hebben net gezien dat homoseksualiteit in de negentiende eeuw berecht werd onder artikel 330. Om de publiekvisie op homoseksualiteit in de negentiende eeuw te onderzoeken moeten daarom de getuigenverklaringen in de schenniszaken bekeken worden. Maar voordat de getuigen aan het woord komen is het belangrijk om te kijken naar het onderzoek wat al wel gedaan is naar de publiekvisie op homoseksualiteit. Theo van der Meer heeft de publiekvisie op de strafbaarheid van homoseksualiteit voor de achttiende eeuw onderzocht.

§2.1 De publiekvisie op homoseksualiteit in de achttiende eeuw

Zoals eerder aangegeven komt Theo van der Meer tot andere conclusies dan Foucault en Hekma door de menselijke maat centraal te stellen.³¹ Hij wijdt daarom een deel van zijn onderzoek aan de percepties van het publiek ten opzichte van homoseksualiteit in de achttiende eeuw. Volgens Van der Meer kende het publiek het concept sodomie en steunden ze tot op zekere hoogte de vervolgingen. Aangifte doen was ongebruikelijk en eerder een kwestie van persoonlijke betrokkenheid.

Hoewel autoriteiten voor 1730 sodomie doodzwegen wist de buurt er wel van. Eind zeventiende eeuw ontstonden de sodomitische netwerken en buurtgenoten moeten geweten hebben wat zich naast hun deur afspeelde. De huizen waren immers volgepakt en er was veel sociale controle vanwege een groot gemeenschapsleven. Maar vanwege datzelfde gemeenschapsleven gaven buurtbewoners sodomieten voor 1730 amper aan bij justitie. Het aangeven van een bekende betekende niet dat men hem naar het schavot wilde sturen. Een aangifte kon het vertrouwen en de sociale eenheid van de buurt aantasten. Bovendien konden familie, vrienden en burens hun eer verliezen. Sodomieten waren vaak getrouwd en wanneer ze ontdekt werden, brachten ze schande aan hun hele familie en burens. Naast de affectie die familieleden hadden voor een verwante sodomiet weerhield die angst voor eerverlies verwanten ervan justitie in te lichten. Dat de buurt geen aangifte deed betekende dus niet dat sodomieten geaccepteerd waren. Sterker nog, de buurt had eigen manieren om af te rekenen met sodomieten: een publieksgericht was niet ongebruikelijk.

³¹ T. van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 76-77.

De sociale cohesie van de stadsbuurten bleef na 1730 onveranderd en daarom bleven buurtbewoners argwanend om aangifte te doen. Opvallend is dat in tijden van arrestaties wegens sodomie de bereidheid aangifte te doen toenam dankzij een verhoogde gevoeligheid. Deze aanklachten werden echter niet allemaal even serieus genomen omdat getuigen niet zelden met vage of zelfs valse beschuldigingen kwamen. Bij eerroof vanwege ruzies of religieuze meningsverschillen was het niet ongebruikelijk om sodomie in te zetten. In gevallen van chantage kon iemand dreigen met aangifte en zo geld lostrekken van een sodomiet. Het lijkt dat de bereidheid om aangifte te doen afhangt van persoonlijke keuzes, betrokkenheid en gevoel. Degene die wel aangifte deden waren vaak zelf aangerand of betroffen bezorgde familieleden. Bovendien had het publiek zijn eigen oplossingen als het aankwam op ongewenst gedrag. Als iemand verdacht werd van sodomie of betrappt werd kon het publiek overgaan tot scheldpartijen, bedreigingen en zelfs mishandeling. Omdat de sociale cohesie van de buurt erg belangrijk was is het denkbaar dat het publiek de volksjustitie ook belangrijker achtte dan de autoritaire justitie.

Volgens van der Meer was er wel een draagvlak voor de vervolgingen. Arrestaties en executies bezorgden het publiek sensatie en men stroomde toe wanneer iemand op het schavot werd vermoord. Er verschenen vele prenten en gedichten ter gelegenheid van een executie. Toch was de steun voor vervolgingen niet onvoorwaardelijk. Niet iedereen werd gelijk behandeld: de lagere klassen kregen vaak de doodstraf terwijl de elite vaak aan vervolgingen ontsnapten.³²

Van der Meer stelt in zijn onderzoek naar de publiekvisie op homoseksualiteit in de achttiende eeuw de buurtgemeenschappen en de sociale controle daarbinnen centraal. Volgens hem is die sociale omgeving een reden geweest om geen aangifte te doen. Betrokkenen zouden geen aangifte doen omdat zij hun eer konden verliezen en de buurt had eigen manieren om sodomieten aan te pakken. Hij meent dat het publiek weinig initiatief nam om aangifte te doen en lijkt daarmee te suggereren dat het publiek de sodomieten tolereerde.³³ Nu zal het onderzoek naar de negentiende eeuwse getuigenverklaringen aantonen of het publiek nog steeds weinig initiatief nam en homoseksualiteit tolereerde.

³² Zie Theo van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, hoofdstuk VII.

³³ *Ibidem*, 98-99.

§2.2 De publiekswisie op homoseksualiteit in de negentiende eeuw

Voor het onderzoek naar de publiekswisie zijn de getuigenverklaringen van elf zaken uit Amsterdam bekeken die tussen 1811 en 1886 berecht zijn onder artikel 330 uit de Code Pénal. Sommige van deze zaken waren al eerder bekeken door Theo van der Meer en Gert Hekma, maar vanuit het perspectief van de homo of de elite. Zij hebben de getuigenverklaringen weliswaar gelezen maar niet gebruikt om de publiekswisie op homoseksualiteit in de negentiende eeuw te onderzoeken. Het is dus voor het eerst dat de getuigen uit de schenniszaken de hoofdrol spelen.

Dat tien zaken met een totaal van ongeveer veertig getuigen geen algemene afspiegeling vormen van ‘het publiek’ als geheel staat buiten kijf. Verder bereikt men via deze methode enkel de mensen die wél aangifte wilden doen of wilden getuigen. De zwijgers zijn met dit onderzoek niet bereikt. Verder waren de mensen die wel getuigden dikwijls ongeschoold en analfabeet. Bij ondervragingen werden hun woorden genoteerd door politie en justitie die wellicht hun eigen perspectief op de zaken niet buiten beschouwing lieten. Bij bepaalde termen die we zullen tegenkomen, zoals *crimen nefandum*, is het maar de vraag of dat de letterlijke woorden van de getuigen zijn. Bovendien werden getuigen specifieke vragen gesteld waarop zij specifieke antwoorden gaven. Agenten vroegen mogelijk net zo lang door tot ze het juiste antwoord kregen. Anderzijds konden getuigen bepaalde zaken ook achterwege laten om hun eigen veiligheid of de veiligheid van een ander te bewaken. Tot slot zijn de vraagstellingen en noteringwijze onderhevig aan de negentiende eeuwse routines van politie en justitie. Het is dus belangrijk om te realiseren dat de getuigenverklaringen geen één op één verklaring van de werkelijkheid zijn.

§2.2.1 De openbare schennis der eerbaarheid

Om na te gaan hoe het publiek in de negentiende eeuw keek naar de strafbaarheid van homoseksualiteit moet artikel 330 van de Code Pénal onder de loep genomen worden: de openbare schennis der eerbaarheid. Dit artikel was de enige wet die homoseksualiteit strafbaar kon stellen. En zoals zal blijken speelde het publiek een grote rol in de bewijsvoering voor de strafbaarheid.

‘Artikel 330: al wie eene openbare schennis van de eerbaarheid of belediging tegen dezelve begaan zal hebben, zal gestraft worden met eene gevangenzetting van drie maanden tot een jaar, en eene geldboete van zestien tot twee honderd franken’³⁴

Wat viel er onder de openbaarheid van de schenniszaken? Zoals we eerder gelezen hebben was de definiëring van de openbaarheid aan vele interpretaties onderhevig. In eerste instantie ging justitie uit van publieke, openbare ruimtes. Zodra een dader in de buitenlucht werd betrapt kon hij weinig tegen zijn veroordeling inbrengen. De 56-jarige leermeester Frederik Bontjé werd in 1814 veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf en een geldboete omdat hij bij een molen, in de buitenlucht, een jongeling had gezoend of had geprobeerd te zoenen. De molenaar en zijn vrouw zagen dit en probeerden de jongeling te redden terwijl een menigte toestroomde die zich zeer agressief opstelde tegenover Bontjé. De aangeklaagde ontkende dat hij de jongen had gezoend, hij zou hem enkel omarmd hebben. De verklaringen van de getuigen waren echter doorslaggevend en Bontjé werd veroordeeld. Bovendien werkte Bontjé’s reputatie tegen hem: het hoofd van politie had justitie laten weten dat hij ‘al sinds jaren onder verdenking van de afgrijselijke misdaad’ stond.³⁵

De definitie van publieke, openbare ruimtes kreeg nog meer kracht door het ‘verkeerde tijd, verkeerde plaats’ principe. Sommige plekken in de stad stonden bekend als ontmoetingsplaatsen voor mannenliefhebbers. Deze plekken bevonden zich in donkere steegjes, onder bruggen, in parken of in openbare toiletten. De mannen kozen deze halfopenbare plekken uit omdat ze toegankelijk waren, maar tot op zekere hoogte een besloten en geheim karakter hadden. De plekken werden zo nu en dan scherp in de gaten gehouden door nachtwachten. De nachtwachten Onsenoord

³⁴ M. Schooneveld, *Het wetboek van strafregt (Code Pénal) met aantekeningen*, 4e ed. van G.A. van Hamel en T.J. Noyon ('s-Gravenhage 1876) 315.

³⁵ GAA 5074-274.

en Jacobs hielden in 1822 de Westermarkt scherp in de gaten, in opdracht van de officieren, ‘omdat daar laat in den avond vuile zonden werden gepleegd’. En op een avond hoorden ze gesis bij het openbare toilet onder de brug. Terwijl Jacobs een lantaarn ging halen verlieten vier mannen het toilet. Toen de lantaarn opgehaald was gingen de nachtwachten samen het toilet binnen en troffen Christaan Boon aan met zijn broek op zijn enkels. Omdat hij zo’n lange tijd op het toilet was geweest vonden ze dit verdacht en werd Boon gearresteerd. Hoewel hij ontkende, werd hij veroordeeld op basis van zijn slechte reputatie – hij was een paar jaar terug ook veroordeeld voor schennis – en de vermoedens van de nachtwachten. Ze hadden immers niets concreets gezien. Boon bevond zich in een verdachte positie, op een verdachte plek, op een verdacht tijdstip. Daar nam de rechter genoeg mee.³⁶

In dergelijke zaken stond de openbaarheid vaak niet eens ter discussie en draaide alles om de homoseksuele daad die strafbaar werd geacht. Bontjé’s zaak draaide om ‘de’ afgrijselijke misdaad en ‘de’ onnatuurlijke zonde. De openbare schennis wordt maar een enkele keer genoemd. In het register van strafzaken staan enkele zaken zelfs vermeld onder ‘crimen nefandum’ of ‘onnatuurlijke ontucht’ in plaats van de openbare schennis.³⁷ Het lijkt alsof artikel 330 slechts een dekmantel was voor het berechten van de homoseksuele daad waarvan politie, justitie en de getuigen zo walgden.

In de loop van de negentiende eeuw gingen aangeklaagden zich steeds vaker verzetten tegen deze definiëring: als niemand de homoseksuele daad had gezien, was het dan wel openbaar? In de zaak tegen Christiaan Boon werd de openbaarheid erg ver opgerekt: het toilet was halfopenbaar en niemand had gezien wat er gebeurt was. Dit verzet was de aanzet voor een nieuwe definiëring van de openbaarheid: alle handelingen die in het openbaar waren gepleegd én door anderen tegen hun wil waren waargenomen. Één van de eerste voorbeelden van deze nieuwe definitie is de zaak van Rudolph van Ingen. In 1833 werd de 42-jarige Rudolph van Ingen opgepakt nadat hij een palfrenier tot drie keer toe had bezocht in de paardenstal en hem had geprobeerd te verleiden. De eerste keer was de palfrenier erg geschrokken en had hem verzocht weg te gaan maar bij het tweede bezoek had hij Van Ingen gevraagd om een uur later terug te komen. Toen Van Ingen hem om zeven uur weer verleidde ging de

³⁶ GAA 5074-324.

³⁷ ‘Crimen nefandum’ afkomstig uit ARA 1864-1116. ‘Onnatuurlijke ontucht’ afkomstig uit ARA 1869-1454, ARA 1873-705 en ARA 1880-2908.

palfrenier hierin mee totdat Van Ingen zijn hand in de broek van de palfrenier stak. Dat was het teken waarop de knechten – die zich hadden verstopt – de palfrenier zouden redden en Van Ingen naar de politie brachten. Op al het geschreeuw was een menigte afgekomen die ook in deze zaak ‘zeer op den aangeklaagde gebeten was’. De rechter sprak Van Ingen toch vrij. De politie had geprobeerd de zaak onder openbare schennis te laten vallen door te stellen dat de verleidingen en betastingen plaats hadden gevonden in de paardenstallen waarvan de deuren openstonden. Maar omdat niemand op straat deze acties gezien had, was artikel 330 niet van toepassing. Degene die het vonnis schreef was niet erg tevreden met de uitkomst van de zaak:

‘Overwegende, dat uit de ingenomen informatie wel blijkt, dat de aangeklaagde zich aan een allerschandelijkste aanranding der eerbaarheid heeft schuldig gemaakt, edoch dat die informatie niet doet zien, dat die aanranding met geweld is gepaard gegaan of in het openbaar heeft plaats gehad.’³⁸

Uit deze zaak blijkt dat politie probeerde om de openbaarheid op te rekken, maar hier niet in slaagde vanwege de tweede definitie. Daarom ging de politie over op een nieuwe strategie: als de openbaarheid – en dus de strafbaarheid – bepaald werd door de aanwezigheid van getuigen, dan moesten hun getuigenverklaringen centraal staan in deze zaken. De getuigen waarborgden én begrepsden immers de openbaarheid. Zonder getuigen was er geen openbaarheid. En met getuigen kon een privé ruimte ineens een openbare ruimte worden zodra enkele getuigen vanaf een openbare plaats hetzelfde meenden gezien te hebben. Door deze derde definitie kon de aangeklaagde nog machtelozer zijn. Antonius Volkers en Hendricus van Swol hadden in 1873 samen ‘met een geheel ontbloot onderlijf’ in een bedstede gelegen in Volkers kamer. Twee mannen hadden dit gezien omdat de kamer een raam had wat uitkeek op een openbare binnenplaats. Aangezien zij beweerden dat de mannen bewegingen hadden gemaakt die leken op onnatuurlijke ontucht werden de mannen veroordeeld tot 45 dagen celstraf voor het misdrijf van ‘onnatuurlijke ontucht’.³⁹ De derde definitie werd door de Hoge Raad in 1854 vastgelegd in de wet. Dit betekende echter niet dat de rechter hier in alle gevallen van uit ging. Maar liefst zes mannen verklaarden in 1880 dat ze Johannes Baardseheer en Albert van Gulik samen ontkleed in een bedstede hadden zien liggen, met de dekens over zich heen getrokken. De dekens zouden

³⁸ GAA 5974-438.

³⁹ ARA 198-528.

‘golvende bewegingen’ hebben gemaakt. Ze konden dit zien omdat het raam maar gedeeltelijk bedekt was door een gordijn en de kamer verlicht was. De buurvrouw had politie verteld dat Baardseheer wel vaker mannen ontving. De beide mannen werden toch vrijgesproken omdat geen enkele getuige had gezien hóe de mannen lagen, omdat ze bedekt waren geweest door de dekens.⁴⁰ Het lijkt dus een kwestie van willekeur in hoeverre de rechter vond dat er sprake was van openbare schennis en hoeveel gehoor hij gaf aan de getuigenverklaringen. Op basis van de zaak Baardseheer en Van Gulik kunnen we echter ook niet stellen dat de rechter keek naar de verklaringen van de aangeklaagden zelf, omdat de uitspraak veelal gebaseerd was op hetgeen wat de getuigen gezien hadden en niet op hetgeen wat de aangeklaagden beweerden. Terwijl de openbaarheid steeds anders gedefinieerd werd stonden de getuigenverklaringen in de veroordelingen keer op keer centraal. De zeggenschap die aan de getuigen werd toegekend leek met elke nieuwe definiëring steeds meer te groeien.

Als justitie in sommige gevallen de oprekkings van de openbaarheid probeerde tegen te houden kon politie de criteria van vervolging nog altijd verder opschroeven. Wat nu precies de openbare *schennis* der eerbaarheid inhield werd niet gedefinieerd. Elke vorm van openbare vertoning van homoseksualiteit kon strafbaar zijn: anale seks, wederzijdse masturbatie, zoenen, ‘de vuilste woorden’⁴¹ en zelfs homoseksuele intenties. Er was geen helder criterium voor vervolging.⁴² Franciscus Forceur werd in 1833 veroordeeld wegens het zoenen van een man⁴³, net als de eerder genoemde Frederik Bontjé. Mannen die aangeklaagd waren vanwege openbaar zoenen werden vaak ervan verdacht andere intenties te hebben gehad: het zou niet bij zoenen gebleven zijn als er niet was ingegrepen.⁴⁴ Zulke homoseksuele intenties, gecombineerd met de eerder genoemde slechte reputaties werden naar voren gebracht door de getuigen en speelden vaak doorslaggevende rol voor de veroordeling. Dus ook wat betreft de criteria kenden rechters veel macht toe aan de getuigen en namen

⁴⁰ ARA 198-565.

⁴¹ GAA 5074-438.

⁴² De opmerking die Gert Hekma plaatst bij één van de zaken die ik ook onderzocht heb doet iets anders vermoeden. Hij stelt dat Hendrik van den Berg werd vrijgesproken omdat de rechter vond dat er geen openbare schennis had plaatsgevonden. Volgens Hekma kwam dit doordat er geen geslachtsdelen waren ontbloot. Dit staat echter niet zo in het dossier: er wordt enkel genoemd dat er gebrek is aan wettig bewijs. Een helder criterium zoals Hekma voorstelt wordt niet genoemd. Zie Gert Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie*, 238.

⁴³ GAA 5074-442.

⁴⁴ Zie pagina 24 voor de getuigenverklaringen van de betrokkene in de zaak van Bontjé.

genoegen met minimaal bewijs. Getuigen hadden in schenniszaken dus een grote zeggenschap.

De vage omschrijving van artikel 330 werd steeds opnieuw gedefinieerd zonder dat dit tot minder willekeur leidde. Waar in de achttiende eeuw nog intensief onderzoek werd gedaan door politie en justitie en de bekentenis van de aangeklaagde doorslaggevend bewijsmateriaal was, keken rechters voor de veroordeling van homoseksuele mannen in de negentiende eeuw naar de reputatie van de aangeklaagden en de verklaringen van de getuigen. Wat de aangeklaagde zelf beweerde was onbelangrijk. Op basis van de getuigenverklaringen werd artikel 330 getoetst. Wat de openbaarheid was, was wat getuigen definieerden als openbaarheid. Wat de criteria voor vervolging waren, was alles wat getuigen gezien hadden wat hen niet beviel. Terwijl de definiëring van openbaarheid steeds breder werd, groeide de zeggenschap van de getuigen mee. De getuigen stonden centraal en waren belangrijke schakels voor politie en justitie om de homoseksuele daad te berechten onder de noemer van artikel 330.

§2.2.2 De getuigen aan het woord

Als getuigen een grote rol speelden in het bepalen van de strafbaarheid in schenniszaken is het belangrijk om te kijken naar hun individuele bijdragen hieraan. De getuigen van schenniszaken waren per definitie – in meer of mindere mate – actief betrokken bij de strafbaarstelling van homoseksuelen. Door de homoseksuele daad sloeg hun gedrag van een tolerante, passieve houding over in een intolerante, actieve houding. In die intolerantie vonden getuigen een motivatie om actief op te treden tegen het in hun ogen onacceptabele homoseksuele gedrag. Waardoor werd die grens overschreden en wat was de motivatie tot verzet? In de schenniszaken zijn drie soorten getuigen te onderscheiden met elk een eigen tolerantiedrempel. Zodra deze overschreden werd door de dader kwamen ze allen tot dezelfde motivatie, namelijk walging.

Omstanders konden getuigen zijn van twee soorten zedenschennisen: of er had iets plaatsgevonden tussen twee of meer mannen die daar vrijwillig aan mee deden of er was iets gebeurd waarbij een man een andere man tegen zijn wil had benaderd. De laatste categorie zijn de slachtoffers van aanranding of verkrachting. Bij deze groep ligt hun tolerantiedrempel en daarmee hun motivatie om aangifte te doen voor de hand: op gewelddadige wijze waren zij beledigd in hun seksualiteit. Deze groep werd niet onder artikel 330 maar artikel 331 berecht: verkrachting of aanranding met geweld. De zaken met *slachtoffers van geweldloze aanranding* werden wel behandeld onder artikel 330 en vormen de eerste groep getuigen in de schenniszaken. Ook hun seksuele identiteit was aangetast maar het moment waarop hun tolerantiedrempel overschreden werd ligt minder voor de hand omdat die hooguit aangetast of licht overschreden werd. Daardoor kwam een motivatie naar de oppervlakte die niet gebaseerd was op gewelddadigheid maar alles te maken had met de visie van de getuigen op homoseksualiteit. Vandaar dat deze categorie slachtoffers uitgelicht wordt in dit onderzoek. Waardoor werd het slachtoffer intolerant? Hoe reageerde hij hierop? En wat was zijn motivatie om in te grijpen? Rudolph van Ingen ging bij zijn eerste ontmoeting met de palfrenier dicht op zijn lijf staan. Daar raakte de palfrenier al van in paniek. Ondanks het feit dat hij niks met Van Ingen te maken wilde hebben, durfde de palfrenier de man niet van zich af te duwen omdat hij bang was dat deze hem zou overmeesteren. Kortgeleden had een andere palfrenier zich geprobeerd te

verdedigen maar had de strijd verloren en werd – naar alle waarschijnlijkheid – verkracht. Dat wilde de palfrenier voorkomen en daarom zei hij dat hij het te druk had. Tot nu toe was de tolerantiedrempel van de palfrenier nog niet overschreden. Maar nadat Van Ingen voor de tweede keer langskwam en hem weer dicht op het lijf stond was het genoeg. De actie die de palfrenier ondernam was bijzonder: hij nodigde hem uit voor nog een ontmoeting. Ondertussen zette hij met twee andere knechten een val voor Van Ingen. Tijdens het laatste bezoek ging de palfrenier mee in de verleidingen van de aangeklaagde en deed alsof hij ook dergelijke verlangens had. Na tien minuten stak Van Ingen zijn hand in de broek van de palfrenier en dat was het teken voor de knechten om in te grijpen. Omdat hij niets moest weten van Van Ingens plannen om onnatuurlijke ontucht met hem te plegen, verlegde de palfrenier zijn tolerantiedrempel om de dader te kunnen grijpen.⁴⁵

Niet alle slachtoffers van aanranding waren zo weerbaar. De jongeling die gezoend werd door Bontjé had pas op het laatste moment in de gaten wat er aan de hand was. Dit was waarschijnlijk te wijten aan het feit dat Bontjé's bedoelingen vriendelijk en onschuldig oogden: hij was met de jongen door de stad gewandeld en had hem eten gegeven. De weerbaarheid van de jongen was waarschijnlijk ook afhankelijk van het feit dat hij Deens was en Bontjé niet verstond. Bovendien beschreven andere getuigen de jongen als 'zeer eenvoudig'. Op het moment dat hij gezoend werd ging het hem te ver en had hij zich geprobeerd te verweren. Dit lukte niet maar hij werd gered door een omstander.⁴⁶ De slachtoffers werden door de betastingen lichamelijk en door de woorden geestelijk in hun eer aangetast. De daad was een schennis van hun persoonlijke eerbaarheid en zodra dat gebeurde was er een reden om zich te verzetten, afhankelijk van hun weerbaarheid en lef. Het was ook een reden om te roepen om hulp.

Hulp kwam in de vorm van *betrokkenen*, de tweede categorie getuigen. Dit waren de getuigen die gezien hadden wat er gebeurd was en ingrepen hadden, niet alleen in zaken van aanranding maar ook wanneer mannen openlijk hun seksualiteit toonden. Het waren vooral nachtwachten en buurtbewoners. Nachtwachten hielden mannen op straat in de gaten en pakten ze op, waarvoor soms een achtervolging nodig was. In veel zaken zijn het ook de buurtbewoners die de daders oppakten en naar politie

⁴⁵ GAA 5074-438.

⁴⁶ GAA 5074-274.

brachten. Als ze niet durfden in te grijpen tipten ze de nachtwachten. Deze groep getuigen was dus actief betrokken bij het terechtstellen van homoseksuelen en komt in alle tien de zaken voor. Om te achterhalen wat de motivatie voor deze groep was om in te grijpen moeten we kijken naar het taalgebruik van deze getuigen. Helaas zijn niet alle getuigenverklaringen even uitgebreid en is ‘de tegennatuurlijke ontucht’⁴⁷, ‘crimen nefandum’⁴⁸ of ‘vuile zonden’⁴⁹ het enige wat betrokkenen melden. Twee zaken bevatten uitgebreidere verklaringen. De betrokkenen in de zaak van Bontjé spraken van kwade bedoelingen van de man en ze wilden de zeer eenvoudige, buitenlandse jongeling redden omdat ze wisten dat Bontjé de onnatuurlijke zonde zou willen plegen. Door het storen van de misdadige voornemens van Bontjé konden ze de jongen uit de situatie redden.⁵⁰ Nog duidelijker zijn de betrokkenen die Franciscus Forceur en Jan Rutgers Schellings zagen zoenen. De mannen werden al meerdere avonden in de gaten gehouden door twee nachtwachten. Op een avond achtervolgden ze de mannen totdat deze ergens ‘zich beide overgaven aan de uitsporigste liefkozingen’ waarop de nachtwachten de mannen arresteerden. Een buurtbewoner zag de mannen ook ‘ordinair liefkozen’ en had al eerder ‘de walgelijkste zoenen (...) aangehoord die zij elkander gaven.’⁵¹ Uit de woorden van de betrokkenen blijkt dus dat ze walgden van het aangezicht en daarom ingrepen. Verder lijkt het alsof het niet uitmaakte of iemand aangerand werd door een man of dat twee mannen elkaar liefkoosden.

Tot slot kunnen we de *afstandsgetuigen* onderscheiden. Dit zijn de getuigen die gezien hebben wat er gebeurde maar niet op een dergelijke actieve manier ingrepen zoals de betrokkenen dat deden. Zij waren eerder passief betrokken bij de strafbaarstelling. Zo werden hospites later door politie benaderd om een verklaring af te leggen over de aangeklaagde. En die verklaringen waren meestal niet gunstig. De buurvrouw van Johannes Baardseheer vertelde de politie dat hij wel vaker met mannen thuis kwam en dat iedereen op straat kon zien wat hij in zijn woonkamer deed omdat het gordijntje niet het hele raam bedekte.⁵² Toen Barend Jansen probeerde te vluchten nadat de nachtwachten hem gearresteerd hadden stormde hij de woning in

⁴⁷ ARA 198-528.

⁴⁸ GAA 5074-493.

⁴⁹ GAA 5074-324.

⁵⁰ GAA 5074-274.

⁵¹ GAA 5074-442.

⁵² ARA 198-565.

van een fruitverkoper. Deze onthulde aan de politie de identiteit van de gearresteerde door te zeggen dat het zijn knecht was.⁵³ Nadat Pieter Ridderhof in 1864 betrapt was seks te hebben gehad met een man in een openbaar toilet was hij gevlucht en kon niet veroordeeld worden. De hospita wist de politie te melden dat hij ontsteld thuisgekomen was en zei dat ie naar Engeland zou vluchten.⁵⁴ Slechts in één geval meldde een hospita iets positiefs over de aangeklaagde aan politie. Madame de Jong vertelde dat Bontjé de leermeester was van haar kinderen en daarom wel vaker aan huis kwam.⁵⁵ Dit kan enerzijds betekenen dat ze hem vertrouwde, maar het kan ook zijn dat ze op die manier de politie op de hoogte stelde van zijn identiteit. Hospites en burens waren dus bereid te praten en hielpen politie wanneer er een schenniszaak werd onderzocht.

Een ander belangrijk voorbeeld van de categorie afstandsgetuigen is de menigte van toeschouwers die de visie op homoseksualiteit van de buurt verpersoonlijken. Slachtoffers en betrokkenen schreeuwden om hulp of scholden de daders uit. Honden in de buurt begonnen te blaffen en op alle commotie kwam een groep mensen af. Zodra deze groep lucht kreeg van wat er gaande was kon zij kwaadaardig worden. In de achttiende eeuw was het niet ongebruikelijk dat een menigte op gewelddadige wijze abnormaal gedrag aanpakte en het lijkt alsof daar in de negentiende eeuw weinig aan veranderd is. In de dossiers duiken verschillende woedende menigtes op die niet verlegen waren om een sterk gevoel van walging voor homoseksualiteit te tonen. Frederik Bontjé moest in 1814 aan een zeer bloedlustige menigte ontsnappen. Zelfs in zijn beschuldiging staat dat hij gevaar liep ‘onder de woede des volks te zullen bezwijken’. De situatie was zo erg dat hij aan de razernij was onttrokken door een agent.⁵⁶ Pieter Ridderhof was in 1864 niet alleen ontsnapt aan een veroordeling maar ook aan een gewelddadige menigte. Hij was als eerste uit het toilet gekomen met zijn broek nog geheel los. De man waarmee hij seks had gehad, Willem Egbers, kwam als tweede naar buiten en werd achter na gezeten door enkele personen die hem in de gracht wilden gooien. Hij werd door hen ook met stenen bekogeld.⁵⁷ Ook Rudolph van Ingen stond in 1833 tegenover boze menigte van buurtbewoners die ‘zeer op den aangeklaagde gebeten was en hem te lijf wilde gaan.’

⁵³ GAA 5074-493.

⁵⁴ ARA 198-485.

⁵⁵ GAA 5074-274.

⁵⁶ GAA 5074-274.

⁵⁷ ARA 198-485 en ARA 198-70.

Iemand uit de menigte had in Van Ingens gezicht gezegd dat hij een smeerlap was en of hij de stal wilde zien vanwege de paarden.⁵⁸

De boze buurtbewoners konden ook tijdens een rechtzitting opduiken maar in sommige gevallen wilde de rechter hen behoeden voor schadelijke informatie. Over het algemeen waren de rechtzaken in de negentiende eeuw openbaar maar de rechtzitting van Willem Egbers en Hendrik van den Berg waren gesloten. Van den Berg had een advocaat ingeschakeld en daarom werd zijn rechtzitting ‘met gesloten deuren’ gehouden om de ‘hoogst ergerlijke debatten’ te voorkomen.⁵⁹ Egbers’s zitting werd afgeschermd vanwege ‘het belang van de zedelijkheid’.⁶⁰

De getuigen in de schenniszaken zijn de mensen bij wie de tolerantiedrempel is overschreden. Slachtoffers, betrokkenen en afstandsgetuigen werden allen intolerant ten opzichte van de homoseksuele activiteiten. Wanneer dit punt werd bereikt verschilde per categorie maar het resultaat – de motivatie tot verzet – was bij allen hetzelfde: men walgde van de daad. Het was een schending van hun persoonlijke eerbaarheid. De walging leidde tot het tippen van nachtwachten, het vastgrijpen van de dader, het uitleveren aan de politie of het gewelddadig benaderen van de dader. Het lijkt echter alsof daarmee niet alles gezegd is. Waarom walgden alle getuigen zo van de homoseksuele daad? En waarom leidde dit gevoel tot verzet? De walging en actieve houding lijken een dieper gelegen angst te verhullen.

⁵⁸ GAA 5074-438.

⁵⁹ ARA 198-414.

⁶⁰ ARA 198-485.

§2.2.3 Angst en medeplichtigheid

De palfrenier durfde zich bij de eerste ontmoeting niet te verzetten tegen Rudolph Van Ingen en zette knechten in om hem te helpen.⁶¹ Toen Christiaan Boon het openbare toilet inliep ging één van de nachtwachten eerst een lantaarn ophalen in het wachthuisje. Ondertussen verlieten vier mannen het toilet maar de achtergebleven nachtwacht wachtte totdat de andere terug was voordat ze ingrepen.⁶² Een buurtbewoner zag Jan Rutgers Schellings en Franciscus Forceur zoemen en wilde de zaak verder onderzoeken. Hij voelde zich echter alleen te zwak en liep naar de kroeg op de hoek om hulp te halen.⁶³ Twee buurtbewoners zagen Antonius Xaverius Volkers en Hendricus van Swol onder de dekens liggen in Volkers kamer maar waarschuwden een agent.⁶⁴ Waar komt deze angst om in te grijpen vandaan? Welk risico durfden ze niet te lopen? En waarom kozen de getuigen er uiteindelijk voor om wel in te grijpen? Er zijn drie verschillende angsten aan te wijzen die getuigen beïnvloedden om wel of niet in te grijpen: angst voor verkrachting en angst voor sociale uitsluiting, samen te vatten onder sociale medeplichtigheid, en angst voor strafbaarheid – de juridische medeplichtigheid.

De sociale medeplichtigheid hing af van de betrokkenheid die iemand had met de aangeklaagde. Dit uitte zich op twee manieren: als getuige of als familie.

Uit de dossiers blijkt dus dat meerdere mannelijke getuigen zich alleen te zwak voelden om in te grijpen. Het is denkbaar dat deze mannen bang waren voor verkrachting. Zodra de nachtwacht in het toilet van Boon was gedoken had de groep hem kunnen verkrachten om hem de mond te snoeren. Zodra de palfrenier zich zou verzetten had Van Ingen hem kunnen verkrachten, zoals dat bij de andere palfrenier ook was gebeurd. Zo'n verkrachting was het ergste wat een man kon overkomen omdat hij dan gedegradeerd zou worden tot het oneerbare niveau van de homoseksueel. Homoseksuelen hadden een mannelijk lichaam en een vrouwelijke ziel. Dergelijke mannen waren eerloos vanwege de vrouwelijkheid en hun twijfelachtige sekse. Sekse bepaalde de morele en sociale orde in de gemeenschap en daar was geen ruimte voor twijfelachtige seksen. Die werden hard aangepakt en

⁶¹ GAA 5074-438.

⁶² GAA 5074-324.

⁶³ GAA 5074-442.

⁶⁴ ARA 198-528.

buiten de gemeenschap gesloten, zoals we hebben gezien met de woedende menigtes.⁶⁵ Niet ingrijpen zou dus de beste optie zijn geweest voor de mannelijke getuigen om de schending van hun eer door verkrachting en daarmee uitstoting door de gemeenschap te voorkomen. Maar zodra het bekend zou worden dat de man niet ingegrepen had kon de gemeenschap hem ervan verdenken dezelfde gevoelens te hebben. Dergelijke verlangens pasten niet bij de eervolle rol die mannen vervulden binnen die gemeenschap. Mannelijke eer was afhankelijk van fysieke dapperheid en een krachtig verweer tegen beledigingen. Zodra een man dus getuige was van homoseksualiteit diende hij vanwege zijn mannelijke eer dus juist hard op te treden en zijn walging te uiten over de situatie waarmee hij niet geassocieerd wilde worden. Hij kon zich niet zwak opstellen door het te negeren, want zwakheid was een vrouwelijke trek.⁶⁶ De mannelijke getuigen moesten doen wat van hen verlangd werd en grepen daarom dus wel in, ondanks hun angst voor verkrachting. De eer liet deze getuigen geen keuze.

Angst voor eerverlies en uitstoting door de gemeenschap konden ook redenen zijn om niet in te grijpen. Wanneer iemand aangeklaagd werd voor homoseksualiteit werd niet alleen zijn reputatie beschadigd, maar ook die van iedereen die direct met hem verbonden was: familie en zelfs vrienden en burens.⁶⁷ Homoseksualiteit strookte niet met eervolle rol die mannen moesten spelen en die oneerbaarheid sloeg bij aanklacht ook over op de directe omgeving. Dat leidde tot sociale uitsluiting van de hele groep en kon gepaard gaan met ontslag, verlies van inkomsten met armoede tot gevolg en gewelddadige buurtbewoners. Op deze categorie getuigen lag druk om vooral géén aangifte te doen om sociale uitsluiting te voorkomen. De eer liet ook deze getuigen geen keuze.

Bij zowel de mannelijke getuigen als de familie stond de buurt centraal in hun motivatie om wel of niet aangifte te doen. De buurt had bepaalde normen en waarden waaraan iedereen zich diende te houden. De leden hielden elkaar in de gaten en grepen in zodra iemand zich niet aan die regels hield.⁶⁸ Mannen moesten eervol zijn en voor twijfelachtige seksen was geen ruimte. Dergelijk abnormaal gedrag werd hard

⁶⁵ G. Mak, 'Lichaamsgeschiedenis, sekse en zelf', in: *Gender en het historische lichaam. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 28 (2008) 50-51.

⁶⁶ P. Spierenburg, 'Masculinity, Violence and Honor: An Introduction', in: P. Spierenburg (ed.), *Men and violence. Gender, honor, and rituals in modern Europe and America* (Ohio 1998) 1-18.

⁶⁷ G. Mak, 'Lichaamsgeschiedenis, sekse en zelf', 50-51.

⁶⁸ Ibidem, 50-51.

aangepakt en op die manier werd de buurt gezuiverd. De woedende menigtes zijn hier het voorbeeld van. Ondanks het feit dat medici geïnteresseerd raakten in het abnormale lijkt het erop alsof deze ‘wil tot weten’ ontbrak bij het negentiende eeuwse publiek. Ze walgden, waren gewelddadig en deden er alles aan om ongewenste personen buiten hun buurt te houden. Het lijkt logisch dat er een groepsdruk was om in deze houding mee te gaan.

De angst voor sociale medeplichtigheid kwam dus voort uit een angst voor eerverlies die sociale uitstoting tot gevolg zou hebben. Het wel of niet ingrijpen hing dan af van de betrokkenheid van de getuige met de aangeklaagde. Men deed wél aangifte om de betrokkenheid voor de buurt uit te sluiten. Men deed géén aangifte vanwege de betrokkenheid om de eigen positie in de buurtgemeenschap te redden. De eer liet de getuigen weinig keuze. Van der Meer toonde ook al aan dat het publiek zich in de achttiende eeuw liet leiden door eer en de groepsdruk van de gemeenschap maar kwam daarbij tot andere conclusies.

Voor zowel de mannelijke getuigen als de familieleden speelde er nog een andere factor om in te grijpen: de juridische medeplichtigheid. De Code Pénal verplichtte de burgers om juist aangifte te doen en mee te werken in aan het juridische onderzoek. Twee artikelen waren hiervoor van belang. Allereerst artikel 334:

‘Art. 334. Al wie zich feitelijk tegen de zeden vergrepen zal hebben, met zijn werk te maken om de ongebondenheid of onzedelijkheid (débauche) of de verleiding van jonge lieden beneden den ouderdom van een en twintig jaren, van de eene of andere kunne, op te wekken, te bevorderen of behulpzaam te zijn, zal gestraft worden met eene gevangenzetting van zes maanden tot twee jaren, en eene geldboete van vijftig tot vijf honderd franken.

In geval van overgeven tot ontuchtig leven (prostitutie) of verleiding, verwerkt, bevorderd of aangemoedigd door de vaders, moeders, voogden of andere personen, met het opzigt over hen belast, zal de straf van dezen in twee tot vijf jaren gevangenis, en drie honderd tot duizend franken geldboete bestaan.’⁶⁹

Op basis van dit artikel konden hospites schuldig bevonden worden aan het bevorderen van ontucht door onderdak te verlenen aan homoseksuele praktijken. Het is goed denkbaar dat ze niet in de gaten hadden wat er zich in het eigen huis

⁶⁹ M. Schooneveld, *Het wetboek van strafregt (Code Pénal) met aantekeningen*, 4e ed. van G.A. van Hamel en T.J. Noyon ('s-Gravenhage 1876)

afspeelde. Maar op het moment dat de politie op de stoep verscheen moesten ze wel ingrijpen: het achterhouden van informatie of het negeren van het feit dat er mannen sliepen bij een huurder kwam onbetrouwbaar over en kon leiden tot een veroordeling. Zo meldde de hospita van Pieter Ridderhof in 1864 dat zij hem direct de huur had opgezegd nadat ze had ontdekt waarvan hij werd beschuldigd.⁷⁰ De hospes van Antonius Xaverius Volkers meldde de politie dat hij mannenkleding op de kast had zien liggen. Op zijn hevig kloppen werd niet gereageerd.⁷¹ De hospites werden enkel ondervraagd wanneer de schennis in hun huis had plaatsgevonden. Binnenshuis zou eigenlijk de privé-sfeer moeten zijn maar wat daarbinnen gebeurde werd toch strafbaar door de derde definiëring van de openbaarheid. Het feit dat hospites medeplichtig konden zijn aan wát daarbinnen gebeurde duidde erop dat de daad en niet de openbaarheid strafbaar was. Artikel 334 heeft dus weinig te maken met de openbare schennis en toont dat politie en justitie dit artikel konden gebruiken als een dekmantel om de homoseksuele daad te veroordelen. De bevordering van ontucht was strafbaar, niet de bevordering van openbare ontucht. Ook ouders konden op basis van dit artikel gestraft worden als zij geweten hadden dat hun zoon omging met de verkeerde mannen.

Ouders konden ook gestraft worden op basis van Artikel 60 van de Code Pénal voor het niet aangeven van hun zoon.

‘Art. 60. Als medeplichtige aan een feit, met den naam van misdaad of wanbedrijf bestempeld, zal gestraft worden, wie door gaven, beloften, bedreigingen, misbruik van gezag of van magt, of ook door listige en schuldige kunstenaarijen, iemand tot dat feit uitgelokt of opgeruid, of tot het plegen daarvan, onderrigt gegeven zal hebben;

Wie wapenen, werktuigen, of welk ander middel ook dat tot het feit gediend heeft, verschaft zal hebben, met voorweten dat zij daartoe dienen zouden;

Wie, des bewust zijnde, den dader of de daders van het feit, in de bedrijven die dienden om het voor te bereiden of te doen gelukken, of in de bedrijven, die het voltooiden, bijgestaan of geholpen zal hebben: behoudens de straffen, bij dit Wetboek bepaald, tegen aanleggers van zamenspanningen, uitlokkingen of opruijingen ter verstoring van de in- of uitwendige veiligheid van den Staat, zelfs in geval de misdaad door de zamenspanners, uitlokkers of opruijers beoogd, niet tot dadelijkheid gekomen mogt zijn.’⁷²

⁷⁰ ARA 198-485.

⁷¹ ARA 198-528.

⁷² M. Schooneveld, *Het wetboek van strafregt*, 55-56.

Of ook getuigen op basis van dit artikel gestraft konden worden moet nog worden onderzocht. Het kan zijn dat zij strafbaar waren zodra zij de openbare schennis der eerbaarheid hadden gezien, maar er geen aangifte van hadden gedaan.

De vraag blijft natuurlijk of iedereen wel op de hoogte was van de wetten die toepasbaar waren op de situaties. Voor de komst van de Code Pénal was het duidelijk voor het publiek wat de straf was: de schavotten stonden midden in de stad en een groot publiek stroomde toe om de executies te bekijken. Dat dit met de komst van de Fransen opeens ophield moet men geweten hebben. Wat echter de criteria sinds 1811 waren voor vervolging van homoseksualiteit was wellicht niet bekend. De palfrenier die aangerand werd door Van Ingen pakte hem pas aan toen de dader zijn hand in de broek van de palfrenier stak. Hij dacht wellicht dat Van Ingen daarmee een bewezen homofiel was en dus vervolgd kon worden. Van Ingen werd echter vrijgesproken omdat er geen sprake van openbaarheid was.⁷³ Het plan van de palfrenier toonde dat hij had nagedacht over zijn aanpak. Had hij geweten dat de openbaarheid centraal stond dan had hij er wellicht voor gezorgd dat Van Ingen hem op straat betastte. We hebben echter net gezien dat dit ook gevaarlijk kon zijn voor zijn eigen eer.

Verder kregen getuigen in geval van aanrandingzaken de vraag of de daad met geweld gepaard was gegaan, zodat de aangeklaagde berecht kon worden onder artikel 331: verkrachting of aanranding met geweld. In alle zaken die onder artikel 330 vervolgd zijn is hierop 'nee' geantwoord. Als men had geweten dat de dader een zwaardere straf zou kunnen krijgen voor hetgeen waarvan men zo walgde, had men wellicht aangegeven dat er geweld gebruikt was door de dader. Hoewel de getuigen onder ede stonden, zou het begrip 'geweld' bediscussieerd kunnen worden en een pientere getuige had hier wellicht op in kunnen spelen.

⁷³ GAA 5074-438.

§2.2.4 Het publiek en de homoseksuele identiteit

Of het publiek in de negentiende eeuw op de hoogte was van de wetten rondom homoseksualiteit en of hen dat beïnvloedde om wel of niet in te grijpen is een insteek voor nieuw onderzoek. Hier is de angst voor juridische medeplichtigheid als een mogelijkheid opgenomen naast de mogelijke angst voor sociale medeplichtigheid die leefde onder getuigen van homoseksualiteit. Achter de walging die geuit werd door de getuigen speelden betrokkenheid met de dader en eerverlies een belangrijke rol voor het wel of niet ingrijpen. Getuigen moesten zich houden aan de rollen en posities die ze innamen in de gemeenschap. Het is dus mogelijk dat die sociale positie altijd in het achterhoofd van de getuigen zat en hun aanpak met betrekking tot homoseksuelen beïnvloedde. De eigen eer was mogelijk belangrijker dan de vriendschap die men kon hebben met een buurman. Zijn homoseksuele gevoelens waren ondergeschikt aan de sociale orde van de gemeenschap.

Mogen we hieruit concluderen dat het publieke vertoog enkel de sociale identiteit en de lichamelijke, seksuele identiteit kende? Bood het negentiende eeuwse publieke vertoog geen ruimte voor een psychologische, seksuele identiteit, laat staan een psychologische, homoseksuele identiteit? Niets in de getuigenverklaringen verwijst naar het erkennen van een dergelijke identiteit. Er is enkel de walging. Als het publiek zou geloven dat homoseksualiteit gepaard ging met een innerlijke gesteldheid dan verviel een deel van de verantwoordelijkheid voor het misdadige gedrag: de homoseksueel was geboren met de geestelijke seksuele identiteit en kon daarom niets doen aan zijn verlangens. Deze houding gaat uit van een zekere mate van begrip. Maar we hebben gezien dat de getuigen helemaal niet dachten in termen van begrip, maar in termen van walging. Begrip en walging lijken elkaar uit te sluiten. Wellicht kunnen we daarom concluderen dat het publiek, naast de sociale en lichamelijke, seksuele identiteit geen geestelijke, seksuele identiteit kende. De geestelijke, homoseksuele identiteit werd daarom door het publiek in de negentiende eeuw niet erkend.

§3 Conclusie

In dit onderzoek is een aanzet gedaan tot het invullen van alle perspectieven met betrekking tot de ontwikkeling van moderne homoseksualiteit. Theo van der Meer toonde aan dat de homo's hun geestelijke identiteit gedurende de achttiende eeuw ontwikkelden. Gert Hekma liet zien dat de elite de geestelijke homoseksuele identiteit gedurende de negentiende eeuw creëerden. Dit onderzoek zocht naar de manier waarop het publiek in de negentiende eeuw met homoseksualiteit omging en wees aan dat men wellicht nog geen geestelijke homoseksualiteit kende. Uit toekomstig onderzoek zou moeten blijken wanneer dit wel gebeurde. Ook zouden de getuigen uit alle schenniszaken van de negentiende eeuw bekeken moeten worden. Dan pas zijn alle perspectieven ingevuld en kunnen we wellicht spreken van een complete geboorte van de moderne homoseksueel in Nederland. Want zonder de publieksvisie is de historiografie van homoseksualiteit niet compleet.

Hendrik van den Berg werd in 1842 aangeklaagd wegens het schenden van de openbare eerbaarheid. Op een donkere nacht had hij een nachtwacht op straat seksueel benaderd en had de knoop van zijn broek losgemaakt. Deze man, Hartog Bargeboer, raakte meteen in paniek, omdat hij bang was verkracht te worden. Hij riep 'laat me los! Dat smee ik!'. Maar liefst drie mannen schoten hem te hulp, waaronder Christiaan Marcussen. Zodra hij Hendrik zag had hij al in de gaten wat er aan de hand was: hij had geruchten over Hendrik gehoord en vermoedde dat hij tegennatuurlijke ontucht wilde plegen. Christiaan walgde van Hendrik. Met de homoseksuele gevoelens van Hendrik hielden de betrokkenen geen rekening. Ze tolereerden het gedrag van Hendrik absoluut niet en het ging tegen alles in waar een man voor stond. Daarom moest Hendrik aangepakt worden en daarom riep Hartog Bargeboer: 'houdt hem vast, want hij is een sodomieter!'.⁷⁴

⁷⁴ ARA 198-414.

Bibliografie

Literatuur

- Foucault, F., *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I* (Nijmegen 1985).
- Hekma, G., “‘Bewaar mij voor de waanzin van het recht’, de jurisprudentie met betrekking tot homoseksueel gedrag in Nederland (1811-1911)’, in: Faber e.a., *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 115-124.
- Hekma, G., *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004).
- Hekma, G., *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987).
- Hekma, G., ‘Profeten op papier, pioniers op pad’, in: *Spiegel Historiae* 17:11 (Nov. 1982) 566-571.
- Mak, G., ‘Lichaamsgeschiedenis, sekse en zelf’, in: *Gender en het historische lichaam. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 28 (2008) 34-60.
- Meer, T. van der, ‘De ‘verkeerde’ nering van de Kaak’, in: *Ons Amsterdam* (April 2004) 150-154.
- Meer, T. van der, ‘Private acts, public space: defining boundaries in nineteenth-century Holland’, in: W.L. Leap, *Public sex / gay space* (New York 1998) 223-245.
- Meer, T. van der, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (Nijmegen 1995).
- Meer, T. van der, ‘Sodomy and Its Discontents: Discourse, Desire, and the Rise of a Same-Sex Proto-Something in the Early Modern Dutch Republic’, *HISTORICAL REFLECTIONS/REFLEXIONS HISTORIQUES* 33: 1 (Spring 2007) 41-67.
- Schooneveld, M., *Het wetboek van strafregt (Code Pénal) met aantekeningen*, 4e ed. van G.A. van Hamel en T.J. Noyon (’s-Gravenhage 1876)
- Spierenburg, P., ‘Masculinity, Violence and Honor: An Introduction’, in: P. Spierenburg (ed.), *Men and violence. Gender, honor, and rituals in modern Europe and America* (Ohio 1998) 1-29.

Bronnen

Gemeentearchief Amsterdam (GAA)

Rechtbank van eerste aanleg, 1811-1838

Criminele processtukken

5074-274 (Frederik Bontjé).

5074-438 (Rudolph van Ingen).

5074-493 (Barend Jansen).

5074-324 (Christiaan Everhardus Boon).

5074-442 (Jan Rutgers Schellings en Franciscus Forceur).

5074-312 (Pieter van der Boom en Barend Hondeman).

Noord-Hollands Archief

Arrondissementsrechtbank Amsterdam, 1838-1921 (ARA)

Register officier van justitie

1842-108 (Hendrik van den Berg).

1864-1116 (Willem Egbers en Pieter Ridderhof).

1869-1454 (Luppe van Sloten en Albertus van der Baan).

1873-705 (Antonius Xaverius Volkers en Hendricus van Swol).

1880-2908 (Johannes G. Baardseheer en Albert van Gulik).

Correctionele vonnissen, 1838-1886

198-11 (Hendrik van den Berg).

198-70 (Willem Egbers en Pieter Ridderhof).

198-85 (Luppe van Sloten en Albertus van der Baan).

198-96 (Antonius Xaverius Volkers en Hendricus van Swol).

198-119 (Johannes G. Baardseheer en Albert van Gulik).

Processen-verbaal in correctionele zaken, met requisitoir, 1838-1886

198-414 (Hendrik van den Berg).

198-485 (Willem Egbers en Pieter Ridderhof).

198-509 (Luppe van Sloten en Albertus van der Baan).

198-528 (Antonius Xaverius Volkers en Hendricus van Swol).

198-565 (Johannes G. Baardseheer en Albert van Gulik).

